

Mészáros Orsolya

Régészeti kutatás a középkori Vác
német városrészében

A Piac utcai mélygarázs területének
megelőző feltárása

Archaeological Research in the German quarter of Medieval Vác.
The preliminary excavation of the area of the underground parking garage at Piac utca

Szerzőtársak:

Csippán Péter
Grynaeus András
Kenéz Árpád
Kreiter Attila
Pető Ákos
Szvath Márton
Viktorik Orsolya

Martin Opitz Kiadó
Budapest, 2016

A kézirat kiadását a Nemzeti Kutatási Fejlesztési és Innovációs Hivatal támogatta. /

Sponsored by National Research, Development and Innovation Office

Pályázati azonosító: PUB 117227

NEMZETI KUTATÁSI, FEJLESZTÉSI
ÉS INNOVÁCIÓS HIVATAL

Vác város kataszteri és az Althann-telekkönyvi térképet ingyenesen rendelkezésre bocsátotta:

Vác Város Levéltára, Váci Egyházmegyei Könyvtár

Lektorok / Proofreaders

Régészeti fejezetek / Archaeological chapters: Feld István, Miklós Zsuzsa

Archaeozoológiai fejezet / Archaeozoological chapter: Bartosiewicz László

Archaeobotanikai fejezet / Archaeobotanical chapter: Gyulai Ferenc

Angol fordítás / English translation: Domanovszky Dorottya

Fémleletek fejezet angol fordításának lektora / Proofreader of translation of the chapter of Metalwork Finds:

Chris Sullivan

Olvasószerkesztő / Copy editor: Bertók Krisztina

Képfeldolgozás, képszerkesztés / Image processing and editing: Zoltán Sándor Péter, Bicskei József

Borítóterv / Cover design:

auri grafika

ISBN 978-963-9987-17-3

ISSN 2060-6370

© Mészáros Orsolya

© Csippán Péter, Grynaeus András, Kenéz Árpád, Kreiter Attila, Pető Ákos, Szvath Márton, Viktorik Orsolya

Kiadja / Published by Martin Opitz Kiadó

www.martinopitz.hu

Felelős vezető / Publisher responsible: Tóth Csaba

Nyomdai munkák / Printing house: Kódex Könyvgyártó Kft.

Felelős vezető / Printing house responsible: Marosi Attila

A középkoriakkal szemben a 16–18. századi leletek a lelőhely egészéről nagy mennyiségben kerültek elő. Egyrészt a középkori leletkoncentrációval jellemzett délnyugati területről, itt azonban kevésbé tényleges objektumokból, mint inkább rétegsorokból, pusztult, elplanírozott rétegekből. A leletek ugyanakkor a lelőhely északkeleti és délkeleti részén is jellemzők voltak: bekerültek a városfal újrafalazásába, az azon kívül futó árokrendszerbe, az elbontott falak, építmények törmelékébe, a kutakba. A leletek szórtsága a teljes terület használatának és a 18. századi tereprendezésnek eredménye.

A késő középkori, kora újkori kerámiatárgyak között nem tapasztalható éles átmenet. Részben más területről átvett, részben a késő középkorból kifejlődött díszítés- és formavilágot figyelhetjük meg. Ez a lakosság állandóságának lehet az eredménye – nem etnikai, de vallási, kulturális alapon. Arra a városrészre, amelyre lelőhelyünk esett, nem költözött török ajkú vagy muzulmán lakosság, így a keresztény (a középkorban német, a 16. század második felétől magyar) lakosság kerámiaedények iránti igénye nem változott meg drasztikusan, illetve nem igényelt egészen újfajta darabokat. A magyar kerámiaművesség lassú változását követve fontos új edénytípust jelentett a mázas fazekak, lábosok, kancsók megjelenése. A 16. században felbukkanó mázas fűlesfazekak azután az egész török koron és az azt követő időszakon át uralkodók maradtak. A fehér és redukált égetésű edények száma ennek ellenére visszaesett. A 16–18. századi edényművességet elsősorban a vörös anyag jellemezte, mellette a sárgásfehérre égetett, belül ólom mázas fazekakkal, de előfordultak a nagyméretű, színes mázas dísztálak is. A vékonycsiszolat-vizsgálatok kimutatták, hogy a török és újkori edények anyaga és soványítása egymáshoz igen hasonló volt, sokkal kevésbé változatos, mint középkori elődeiké. Valószínűleg a török időkben átrendeződő kereskedelmi kapcsolatok szűkíthették le a korábbi nyersanyag lelőhelyeket, árubeszerző helyeket.

3.2. Üveg

A lelőhelyen kis mennyiségű üvegáru került elő. Ezen belül jelentős együttesnek minősül a 192. vízgyűjtő akna üveganyaga. Az ausztriai típusú kerámia és a magyarországi fehérkerámia ép tárgyai között, illetve azok töredékeiben 14. századra keltezhető itáliai import, velencei üvegáru darabjai kerültek elő. A lelőhelyen ez az egyetlen középkori, de annál jelentősebb üveganyagcsoport. A töredékek mintegy tíz darab elkülöníthető tárgyhöz tartoztak. Elsősorban poharak és csészék fragmentumai: cseppes, finoman kannelúrázott, kék email festéssel bordűrözött vagy optikai díszes, áttetsző falú edénykéik (*Katalógus: 87–96*). A *cseppes poharak* egyes töredékei méretük, falvastagságuk vagy a cseppek kidolgozásának hasonlósága miatt összetartozónak ítéltetők. A cseppes poharak cseppformái mindazonáltal igen hasonlóak voltak, és talán keltező értékűek is: a pohár hordószerű testére sűrűn elhelyezett, hegyesen felfelé húzott cseppekről van szó (*Katalógus: 88, 89, 91*) (Buda: Gyürky 1989, 56–61, 4. pohártípus).

A *kannelúrázott csésze* függőlegesen húzott bordái igen finomak, szinte alig észrevehetők. Alj- és nyakillesztésétől eltekintve kigömbölyödő testén szinte csak a fénytörés mutatja a behúzott bordákat (*Katalógus: 87*). A pohár pereme alatt királykék színű email festés futott körbe (Buda: Gyürky 1989, 61–64, 5. pohártípus).

Csak a fény felé tartva látszik a következő *pohár falát díszítő optikai díszítés*. Sűrű pontsor látható egymás mellé helyezve (*Katalógus: 93*) (Buda: Gyürky 1989, 64–66, 6. pohártípus). A poharak és csészék többségének alját kissé megvastagodó, csipkézett peremgyűrű díszítette és tette stabillá (*Katalógus: 87, 89, 90*). Ugyancsak az edények alján figyelhető meg az üveg készítésének maradványa: a kúpszerűen befelé emelkedő alj belsejében az üvegfűvócsőről való levágás maradványa, „köldöke” látszik. A fűjt üveg mellett mindegyik közös jellemzője, hogy igen vékony falúak voltak. A többi, nem pontosan azonosítható tárgytöredék között palacktöredék is előkerült. Az egyik fragmentum kifelé hajló, igen vékony pereme talán palackra, esetleg lámpára utal (*Katalógus: 94, 95*). Azonosításuk bizonytalan.

A leletek formai alapon a 14. századra keltezhetők, de kísérőleleteik is erre mutatnak. Az üvegtárgyak szoros kapcsolatot mutatnak az ország királyi székhelyein, illetve városaiban feltárt üvegtárgyakkal. Budán a három pohártípus gyakori fellelési helye a palota és a város (például déli Anjou-palota alatti 13. századi gödör, domonkos kolostor templomának 13. századi padlója alatt, Dísz téri kutak, Hess András téri gödrök és kutak, Úri utcai gödrök és kutak stb.), valamint a Víziváros (H. Gyürky 1989, 56–66). Visegrádon a királyi palotából szintén ismertek

pohártöredékek, elsősorban az Anjou-kori leletanyagot tartalmazó rétegekben, valamint a város központjában (Mester 1994, 187–189; 1997, 15–16, 26). Az ország ismert és leltározott üvegleleteit 1991-ben Gyürky Katalin foglalta össze (Gyürky 1991a).

Vácott, a Széchenyi utcai feltárásokon szintén került elő üvegáru. A leletek egy esetben épületen belül (1. számú épület a Széchenyi u. 3. telek területén, Althann szerinti 232. telken) és annak falán kívül kerültek elő, egyébként hulladékgödörökből. Kettős kónikus és kotyogós palackok, cseppes poharak, optikai díszes poharak, ablakszemek fordultak elő. Többnyire 15. századiak, vagy a 15–16. századra, esetleg a 17. századra keltezhetők. Ennél korábbi darabot nem azonosítottak. Az edények egy része importnak bizonyult, de magyar, sőt németországi termékekre is maradt példa (Gyürky 1991b).

A Piac utcai lelőhely többi üvegtöredéke szintén tíz darabot ölelt fel a 16–18. és talán a 19. század időszakából (96. ábra). (A kora újkori üvegekről részletesen: Veres 2006.) Itt a középkoriakkal ellentétben már a színes és festett üvegek is megjelentek. A többség azonban továbbra is áttetsző volt. Több olyan töredék maradt fenn, amely optikai díszes pohár volt, de már vastagabb edényfallal, mint középkori elődei. Három edénytöredéken geometriai motívum részletei látszanak (96/2, 3, 6. ábra), a negyedikén egy felirat „L” betűje maradt meg (96/11. ábra). Egészen késői, talán 18–19. századi lehet az a pohár, amelyen vadászjelenet – fák között egy futó szarvas – látható (96/4. ábra) (Katona 1983, 172–173, 20. kép; Veres 2006, 169–173). Az áttetsző, festett díszítésű edények között fennmaradt egy palack alsó része, amelyen levélmotívumsor látszik sárga, fehér, kék és piros színben (96/5. ábra). A palacktípus a 18. században lesz jellemző (Katona 1983, 166–168, 8. kép). Az áttetsző üvegek közé tartozik egy függőlegesen bordázott pohár, igen vastag fallal (96/1. ábra). A poharat még fúvással készítették, amelyre a pohár talpán látható „köldök” mutat. A színes edények megjelenését egy kobaltkék fiola mutatja (96/7, 8. ábra), valamint két zöld edénytöredék (96/9, 10. ábra). Nem kizárt, hogy az utóbbi három már modern kori tárgynak minősül.

Az újkori üvegleletek fellelési helye változatosabb középkori elődeinél. A városfalon kívül húzódó 207. árokrendszerben került elő valamennyi optikai díszes pohártöredék. A lelőhely ellentétes pontjáról, délnyugati oldaláról származik a többi: a 17–18. századra keltezett 87. gödörből az egyik zöld palackalj, a 18. században emelt 29. fal alól és a környező rétegekből néhány további darab: a kék színű fiolák, a bordázott pohár, a vadászjelenetes pohár, valamint a festett oldalfalú palack.

Az üvegtöredékek mellett meg kell említeni a lelőhely egyetlen üveggéskészítéssel kapcsolatos leletét, egy üveg-olvasztó tégelyt (nytsz. 01.34791.027.003). A lelőhely délkeleti oldalán elhelyezkedő 14. gödörből került elő, amelyet szegényes és nem is túl jellegzetes kerámiája alapján a 14–15. századra kelteztünk. A tégelytöredéket formai alapon nem lehetett pontosan keltezni, a késő középkorban és a kora újkorban is hasonló tégelyekkel dolgoztak. A kerámiacsiszolat-vizsgálat során nyersanyagát jó minőségű, finomszemcsés, csillámmentes agyagnak határozták meg, amely rokonságot mutatott a 16–17. századi fehérkerámiák nyersanyagával (8. fejezet, 3. minta, 10. csoport). Lehetséges, hogy a tégely erre a korszakra keltezhető, ugyanakkor a tégelynek, miután technikai kerámia céljából készítették, amelynek több mint 1000 °C hőmérsékletet kellett folyamatosan kiállnia, alapvető követelménye volt a kitűnő minőség. A vizsgálat megállapította azt is, hogy a tégely nem lehetett sokáig használatban, mivel intenzív használat nyoma (repedezettség, üvegesedés) nem mutatkozott rajta. Készítését illetően a hurkatechnika elkészítés feltételezhető az edény falán megfigyelhető illesztési vonalak miatt. Az újkori leírások ugyanakkor többnyire formába öntött tégelyekről beszélnek, de a megfigyelés alapján a hurkatechnika sem zárható ki. (Az olvasztótégelyek készítéséről: Mészáros 2005–2006, 239–244.) Az előkerült öntőtégely nem mutat arra, hogy a lelőhelyen vagy akár közvetlen közelében üveggéskészítés folyt, annak ugyanis sokkal intenzívebb nyoma maradt volna. Nem zárható ki azonban, hogy Vácott foglalkoztak üveggéskészítéssel.

3.3. Fémanyag

Szvath Márton

Az ásatáson előkerült fémanyag viszonylag kisszámú, többségében töredékes. Túlnyomó részét vaseszközök alkotják. Arányaiban legnagyobb az itt csak érintőlegesen tárgyalt, többnyire épületszerkezetekhez tartozó szegek

Üveg / Glass

14–15. század / 14th–15th century

192. CISZTERNA / CISTERN NO. 192.

87

A Üvegpohár töredékei / *Shards of a drinking glass*

B 01.34791.395.177, ~188, ~193.

C 14. század

D Áttetsző, fúvással készített, szintelen üvegpohár felső és alsó részének töredékei. Import, velencei áru. A töredékek törésfelületükön nem illeszthetők össze, egybetartozásuk formai alapon mutatható ki. A felső rész egyenes, a perem alatt kék emailfestés fut körbe. Nyaka lefelé enyhén kiszélesedik, a vállánál erősen kihasasodik, indítása alapján az edény teste feltehetően bordázott vagy kannelúrázott lehetett. A pohár közepesen vékony falú. Az alsó rész vékony falú, gömbös testű üvegcsésze oldal- és aljtöredék. A pohár oldalát alig kiemelkedő, függőleges bordázat tagolja. Alját csipkézett fenékszegéllyel díszítették.

E ~177: 4,7 × 3,1 × 0,1 cm; Peremátm.: 3,5 cm;

~188: 5 × 3 cm; Falvastags.: 0,1 cm;

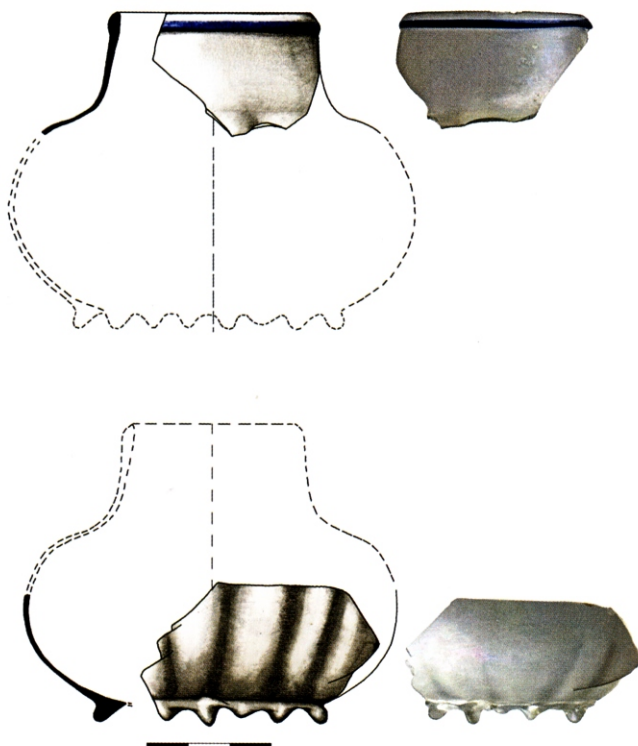
~193: 5,8 × 3,6 cm; Falvastags.: 0,05 cm

F 3

G 192 (395) ciszterna, 145–210 cm közötti szakasz (= 109,09–108,44 mBf)

H 2009. 01. 30.

I Töredékes

88

A Cseppes üvegpohár töredékei / *Shards of a drinking glass with drops*

B 01.34791.395.180, ~183.

C 14. század

D Vékony falú, fúvással készített üvegpohár töredékei. Törésfelületükön nem mind illeszkenek, összetartozásuk formai jegyeik, meg egyező méretük és anyagösszetételük alapján feltételezhető. Áttetsző, szintelen üveg, velencei importáru.

A peremtöredéken (~180) a finoman kiöblösödő száj alatt vékony üvegcsál fut körbe. A törésfelületükön illeszkedő perem- és oldaltöredékek (~183) hordóformájúak. A finoman kiöblösödő száj alatt vékony üvegcsál fut körbe, amely az illesztési ponton kissé megvastagszik. A pohár oldalát egyenletesen elhelyezett, felfelé álló, hegyesre kihúzott cseppek díszítik.

E ~180: 3 × 2,3 cm; Falvastagság: 0,05 cm;

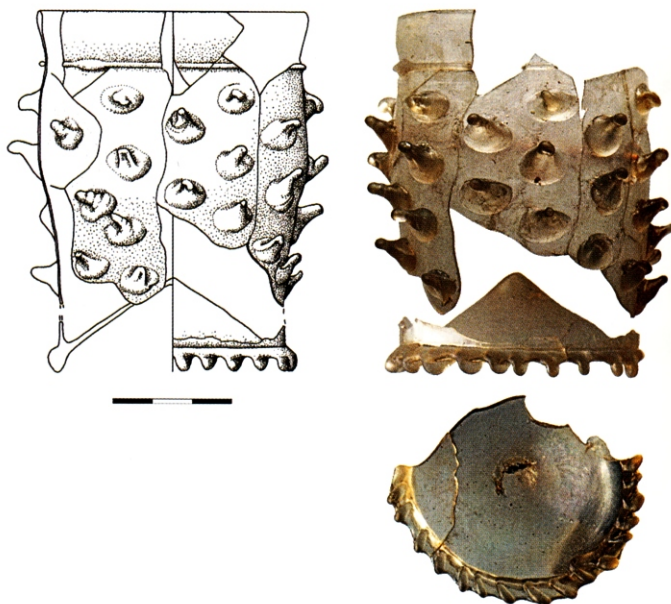
~183: Peremátm.: 7 cm; Mag.: 7,5 cm; Falvastags.: 0,05 cm

F 2

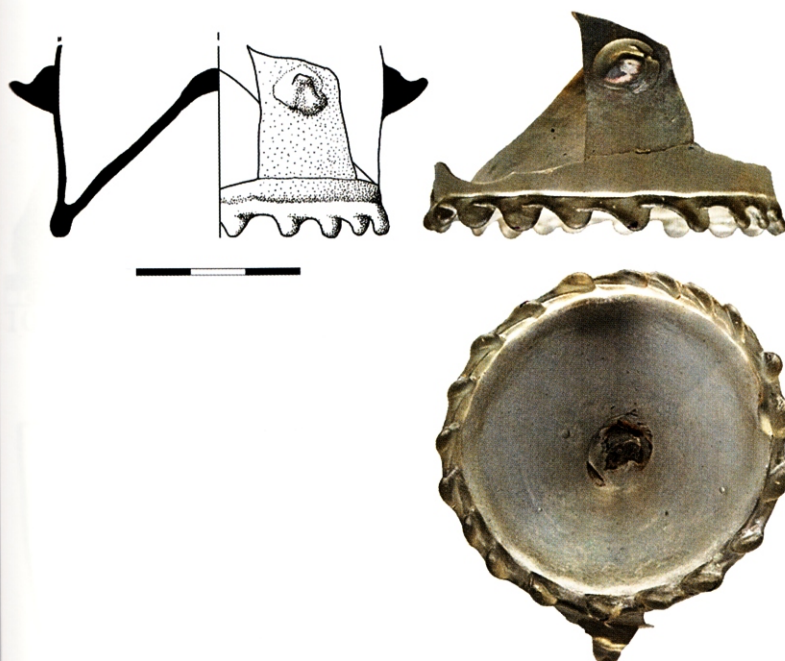
G 192 (395) ciszterna, 145–210 cm közötti szakasz (= 109,09–108,44 mBf). A ~180. töredék a ~165. kerámiaedény belsejéből került elő.

H 2009. 01. 23.

I Töredékes. A felső rész egy darabban van, az alsó 9 darabból ragasztott

Üveg / Glass
14–15. század / 14th–15th century

- A Cseppes üvegpohár alja / *Base of a drinking glass with drops*
 B 01.34791.395.184.
 C 14. század
 D Vékony falú üvegpohár oldal- és aljtörödéke. A pohár felmenő falából kis rész maradt meg, ahol az oldalán egy felfelé álló, hegyesre kihúzott csepp látható. Kúpos alját csipkézett szegéllyel díszítették. Fenekén az üvegfüjás „köldöke” látható, levágva és behasadva. Áttetsző, szintelen, fűjt üveg, néhol opálos. Import, velencei darab.
 E Mag.: 3,5 cm; Aljátm.: 6 cm; Falvast.: 0,05 cm
 F 1
 G 192 (395) ciszterna, 145–210 cm közötti szakasz (= 109,09–108,44 mBf)
 H 2009. 01. 23.
 I Törödékek. Két darabból ragasztott

89

- A Üvegpohár aljtörödéke / *Base of a drinking glass*
 B 01.34791.395.185.
 C 14. század
 D Vékony falú üvegpohár csipkés aljtörödéke. A pohártest felfelé indítása a talpgyűrűtől alacsonyan megmaradt. Kúpos alját csipkézett fenékszegéllyel díszítették. Fenekén az üvegfüjás köldöke látható, levágva és behasadva. Áttetsző, szintelen, fűjt üveg. Import, velencei darab.
 E Mag.: 1,3 cm; Falvastagság: 0,1 cm; Aljátmérő: 6,5 cm
 F 1
 G 192 (395) ciszterna, 145–210 cm közötti szakasz (= 109,09–108,44 mBf)
 H 2009. 01. 23.
 I Törödékek, két darabból ragasztott

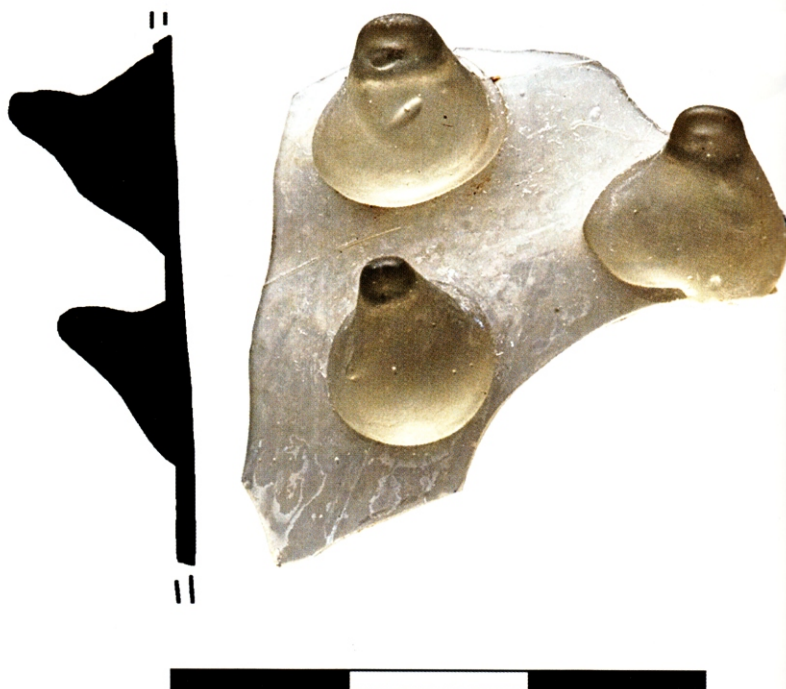
90

10 mm 3 cm

Üveg / Glass
14–15. század / 14th–15th century

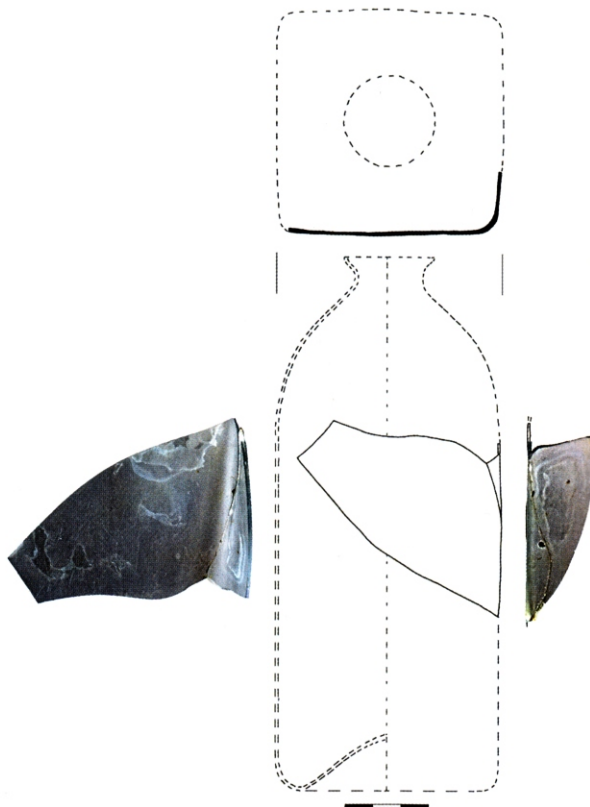
91

- A Cseppes pohár töredéke / *Shards of a drinking glass with drops*
 B 01.34791.395.186.
 C 14. század
 D Vékony falú üvegpohár íves oldaltöredéke. A töredéken három hegyesre kihúzott, felfelé néző, csepp alakú díszítés látható. Áttetsző, szintelen, fűjt üveg. Import, velencei darab.
 E 3,1 × 2,1 cm; Falvastagság: 0,05 cm
 F 1
 G 192 (395) ciszterna, 145–210 cm közötti szakasz (= 109,09–108,44 mBf)
 H 2009. 01. 23.
 I Töredék

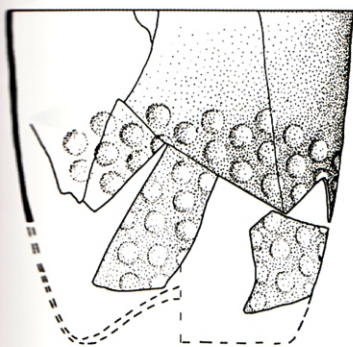
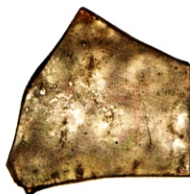

92

- A Üvegpalack töredéke / *Shard of a bottle*
 B 01.34791.395.187.
 C 15. század
 D Téglatest formájú üvegedény (butella/palack) oldaltöredéke. Áttetsző, szintelen, néhol opálos, formába fűjt üveg. Importáru (feltehetően cseh/német területről).
 E 7,7 × 5,5 × 2,1 cm; Falvastagság: 0,1 cm
 F 1
 G 192 (395) ciszterna, 145–210 cm közötti szakasz (= 109,09–108,44 mBf)
 H 2009. 01. 23.
 I Töredék

Üveg / Glass
14–15. század / 14th–15th century

- A Optikai díszes üvegpohár töredékei / Shards of a drinking glass with optical decoration
B 01.34791.395.189.
C 14–15. század
D Nagyon vékony falú üvegpohár perem- és oldaltöredékei (a töredékek nem illeszthetők össze). Az egyik 4 darabból ragasztott, 1 darabból álló töredék, amelynek pereme vízszintesen levágott. A pohár oldala lefelé enyhén összeszűkül, felülete sima, majd a perem alatt mintegy 2 cm-rel egymás alatt több sorban, felületében domborúan kialakított optikai díszítés látható: egymás mellé és alá rendezett körsorok (egyenként 3 mm átmérőjűek). A másik 3 töredék felületén ugyanilyen díszítés látható. Áttetsző, szintelen, fűjt üveg.
E Legnagyobb töredék: Peremátm.: 5,5 cm; Mag.: 3,6 cm; Falvastags.: 0,05 cm
F 4
G 192 (395) ciszterna, 145–210 cm közötti szakasz (= 109,09–108,44 mBf)
H 2009. 01. 23.
I A legnagyobb töredék 4 darabból ragasztott, 3 további, törésfelületén nem illeszkedő töredék

93

- A Üvegedény peremtöredéke / Edge of a glass vessel

B 01.34791.395.190.

C 14. század

D Nagyon vékony falú üvegedény (csésze vagy palack) perem- és oldaltöredéke. Pereme kihajló. Áttetsző, szintelen, fűjt üveg. Importáru.

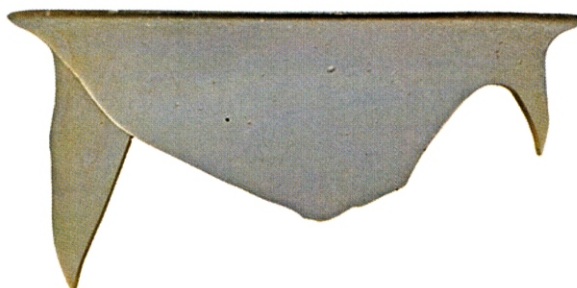
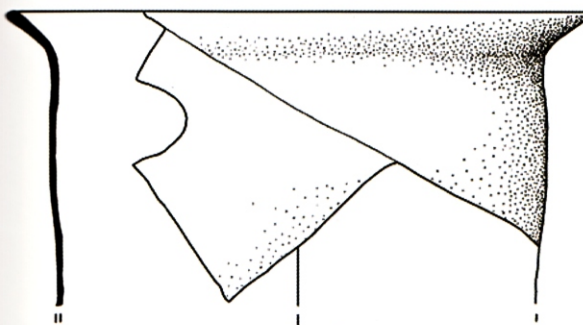
E Átmérő: 8 cm; Mag.: 3,8 cm; Falvastags.: 0,05 cm

F 1

G 192 (395) ciszterna, 145–210 cm közötti szakasz (= 109,09–108,44 mBf)

H 2009. 01. 23.

I Töredék, két darabból ragasztott

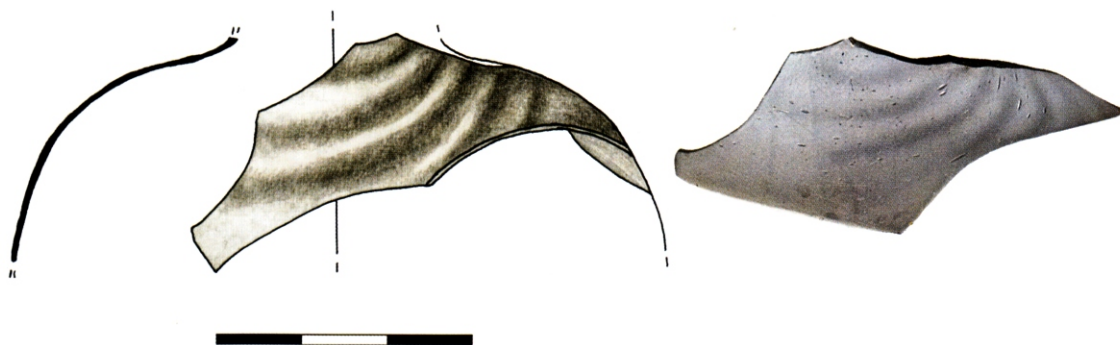

94

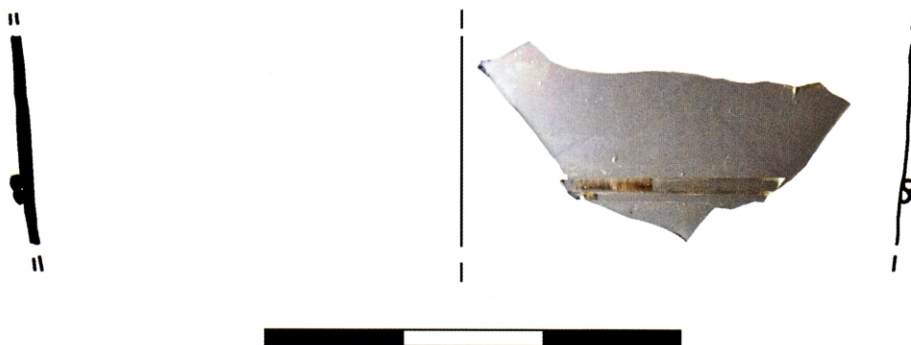
Üveg / Glass
14–15. század / 14th–15th century

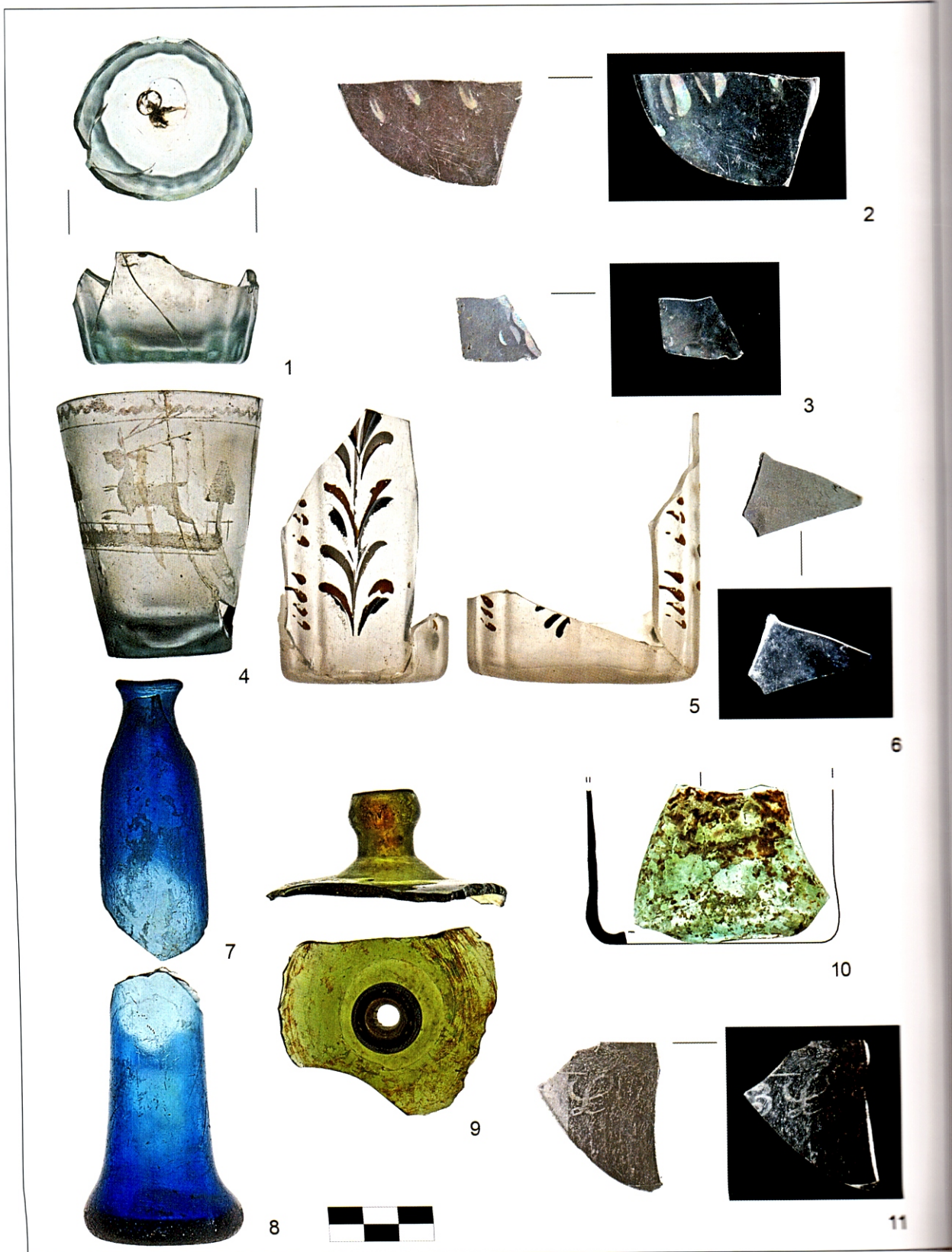
95

- A Üvegedény (palack?) válltöredéke / *Upper part of a glass vessel (bottle?)*
 B 01.34791.395.191.
 C 14. század
 D Feltehetően gömbös testű üvegedény (palack) nyak- és válltöredéke. A nyak és a váll találkozásánál a palack felületéből plasztikusan, alig kiemelkedő, csavart formás nyakindítás látható. Áttetsző, szintelen, nagyon vékony falú, fújtt üveg. Import, velencei áru.
 E 6,1 × 2,5 cm; Falvastags.: 0,05 cm
 F 1
 G 192 (395) ciszterna, 145–210 cm közötti szakasz (= 109,09–108,44 mBf)
 H 2009. 01. 23.
 I Töredék

96

- A Üvegpohár oldaltöredéke / *Shard of drinking glass*
 B 01.34791.395.199.
 C 14. század
 D Nagyon vékony falú üvegpohár kicsi oldaltöredéke. A száj alatt, egymásra forrasztott dupla üvegszálas díszítés látható. Áttetsző, szintelen, fújtt üveg. Import, velencei áru.
 E 4 × 2,3 cm; Falvastags.: 0,05 cm
 F 1
 G 192 (395) ciszterna, 145–210 cm közötti szakasz (= 109,09–108,44 mBf)
 H 2009. 01. 23.
 I Töredék

96. ábra. 16–19. századi üvegtárgyak: 1, 4. Pohár, 5. Palack, 7–8. Fiola, 2–3, 6, 9–11. Edénytöredékek. 1, 4: 67. épületromladék (149. se réteg); 2, 3, 6, 11: 207. városfalárok; 5: 21. kút; 7, 8: 67. épületromladék (149. se réteg); 9: 29. fal; 10: 87. guta; 11: 207. városfalárok; 12: 21. kút; 13: 67. épületromladék (149. se réteg); 14: 29. fal; 15: 87. guta; 16: 207. városfalárok; 17: 21. kút; 18: 67. épületromladék (149. se réteg); 19: 29. fal.

Figure 96. 16th–19th-century glass objects. 1., 4. Drinking glass; 5. Bottle; 7–8. Vial; 2–3., 6., 9–11. Sherds of vessels; 1., 4. Debris of building No. 67. (layer, SU No. 149.); 2., 3., 6., 11. Town wall-trench No. 207.; 5. Well No. 21.; 7., 8. Debris of building No. 67. (layer, SU No. 149); 9. Wall No. 29.; 10. Pit No. 87.